

ЕЗИК
ЛИТЕРАТУРА

Научно филологическо издание
София

Print ISSN: 0324-1270
Online ISSN: 2535-1036

LANGUAGE
LITERATURE

Scientific Philological Issue
Sofia

2017, No 3–4, 210–222

ВАЛЕНТИН СТОЯНОВ

СУ „Св. Климент Охридски“ – Пещера

✉ valjo62@mail.bg

ПРАЗНИК, ОБЩНОСТ И ЛИЧНОСТ ПРЕЗ ПОГЛЕДА НА ЕЛИН ПЕЛИН, ЙОВКОВ И ЧУДОМИР

Анотация:

Като анализира художествения свят на трима белетристи от първата половина на ХХ век, статията откроява спецификата на българското отношение към празника. Възприемайки се като жертва на природата, на държавата, на богатите, героите не могат да се впишат в строгия регламент на празничното и го профанизират. Анализът на топонимите на празника и неговото протичане открива, че той се доближава до обикновената почивка и се свежда до невъздържано веселие. Прекалената обвързаност на човека с ежедневиите дейности не му позволява да открие непреходните стойности на живота. Когато общността е болна, празникът е непълноценен. Спецификата на повествованието също редуцира празничните прояви.

Ключови думи:

празник; белетристика; общество, група и личност

С цялата си многоаспектност и вариативност художествената литература е пряко свързана със света на човека, с това, което той вижда, иска, чувства или към което се стреми. Творецът създава фиктивен свят, но на базата на реално съществуващи обекти, явления, взаимоотношения. Този свят може да се приеме и като своеобразен художествен експеримент, в който се реализират социалните идеи на автора. Така той може да бъде изследван както сам за себе си, така и във връзка със средата, която отразява. И ако приемем, че причините за създаването на словесното творчество са и в обществото, то литературният анализ ще разкрие и функционирането на самото общество, устойчивостта и динамиката в отношенията между членовете му.

И художествената литература, и празниците, като проявления на обществения живот, са културни феномени, съществуващи от хилядолетия. Те имат незаменима обществена функция – разчупват сивотата на всекидневието, носят специфична наслада, обединяват определени обществени групи и съхраняват техните ценности. Техните пресечни точки, съчетаването между конкретните обществени прояви и отра-

заяването им чрез фикционалността на художествените текстове, чрез авторовата интенция и по-нататък чрез читателската рецепция дават една специфична картина на обществото, която би трябвало да съхрани най-стойностните прояви на човешкото.

Празниците са невъзможни извън общността, тъй като „поемат част от създадената информация (в обществото – В.С.) и я „преработват“ в нагледно-образни форми, в разнообразни символни предмети, действия и слова, в които те получават един своеобразно стереотипизиран и стандартизиран вид, приспособен за лесно разбиране, възприемане и предаване от човек на човек“ (Мизов 1980: 93) [5]. Според Бахтин „празникът е първична и неунищожима категория на човешката култура. Той може да обеднее и дори да се изроди, но не може напълно да изчезне“ (Бахтин 1978: 301) [2]. За да празнува с дадена група, индивидът трябва да е част от нея, да приема нейното отношение към света и сам да е приет от нея.

Главната функция на празника е да припомни основополагащите норми и ценности на съответната общност, да осъществи хармонията между човека, хората и света. обвързва празненствата с трайната културна връзка между хората, като подчертава, че те са не само следствие от тази връзка, но и я заздравяват. „Всеки празник е свързан с някаква ценност, често с висша ценност, сакрална, свещена за празнуващата група (sacrum)“ (Жигулски 1989: 44) [3].

Празникът влиза в специфични отношения с делника. Той не го повтаря, но и не би трябвало напълно да се разграничи от него, защото съдържа някои негови елементи, но в преувеличен и деформиран вид. Според Кабакчиева празникът е „определен период от време, в което хората не се занимават с практическите си дела и който включва в себе си важни общи действия и състояния, съпътствани от приповдигнато настроение, поддържано от участниците в случващото се“ (Кабакчиева 2014: 12) [4]. Празникът не се припокрива изцяло с почивката, защото се извършва при определен регламент, с който се съобразяват участващите в него.

Подборът на тримата белетристи – Елин Пелин, Йордан Йовков и Чудомир, е обвързан както с особеностите на творчеството им, така и с времето, в което живеят. Творбите им отразяват един доста динамичен период в българската история, като в някои измерения се припокриват (най-вече по отношение на обекта на изображение), а в други се различават по целите на автора и отношението му към този обект.

Действието в разказите на Елин Пелин се развива на село, а при другите двама белетристи – в селото и в провинциалния (най-често малък) град. Това напълно отразява социалната специфика на българското население през първата половина на ХХ в. – при преброяването през 1905 г. селското население е 80,3 %, а през 1934 – 78,6 %.

Елин Пелин създава класическите си разкази в началото на ХХ в., но в тях се отразява социалното положение на българския селянин в края

на предишното столетие. Това е изключително тежък период за селския стопанин, характеризиращ се с обедняване и разоряване, като цената на земеделската земя се покачва в пъти, а погасяването на заемите става почти невъзможно. Изключително тежко е данъчното бреме, което води до двойствено отношение към държавата: „... данъкът не се схваща като лепта за обществото, а като робско даждие, произвол в чисто азиатски смисъл. Властта, и особено административната, е най-висше и най-могъщо понятие в психиката на селянина, па и на българина изобщо. Да се достигне тя – се смята за най-голям и най-смислен идеал в живота...“ (Шейтанов 1994: 272) [7]. Възприемането на държавата като мащеха и на града като порочно място е едно от най-характерните измерения на светоусещането в разказите на Елин Пелин.

След 1900 г. започва известно подобрене на социално-икономическото състояние на селяните, изразяващо се най-вече в ръст на продукцията, което донякъде се дължи на увеличението на обработваемата земя, а също така и на нарастването на средните добиви от декар.

Войните влошават положението на селянина, като отнемат работната ръка и част от добитъка; контрибуциите лишават страната от жизненоважни продукти и инвентар; налага се реструктуриране на земеделското производство поради отнемането на Южна Добруджа, където са съсредоточени по-едриите стопанства. Селскостопанските имоти са раздробени, като на едно домакинство се падат средно по 13–14 отделни ниви. Обработването на земята се извършва предимно с дървени рала и плугове, като 22 % от стопанствата нямат работен добитък.

Тези тежки условия на труд намират отражение в художествената литература. В творбите на Елин Пелин селото е място на изключителна бедност, на неимоверно усилен труд, който често не успява да даде очаквания резултат. В някои случаи това води до оскотяване на човека, който не може да общува с красотата и с природата („Нане Стоичковата върба“). Бедността присъства и в малкия град на Чудомир, където за „успял“ човек се смята този, които си има „дрешено“ – т.е. повече от един кат дрехи. Като че ли писателите целенасочено не желаят да излязат извън тази представа за селото като място на тежък труд, неговите измерения са само бедността и мъката. Техническият напредък – механизация, електрификация, навлизането на автомобилите, на радиото – е напълно чужд на техния художествен свят. Елин Пелин запечатва в представите на поколения българи Белчо и Сивушка като единствените помощници на селянина. При Чудомир модернизацията е представена в ироничен план – уличната лампа само разлайва кучетата, „американската леща“ не пониква, селяните торят морето, а не нивите си. Дори и Йовковият чифлик се гордее не с механизацията си, а с бройката волски плугове.

Немотията е обвързана с натиска от страна на държавата и града. Разделението град – село и държава – народ е една от основните ха-

рактеристики на света в Елин-Пелиновите разкази, но е видимо и при Чудомир, и при Йовков. То води разбирането, че селянинът е напълно изоставен, че има разкъсване на връзките между самите селяни:

„Няма правда... Няма бог!... Чувате ли?... Царят трябва да се разцари... Владиката да се развладичи... Попът да се разпопи...“ (Елин Пелин, „Лудата“).

„... бяхме разделени на десет партии, гонехме се, мразехме се и за задружна работа не ни биваше. Трима братя, значи, от три партии, и ако единият прави, другите развалят.“ (Чудомир, „Пътища“).

В „По жицата“ на Йовков богатият може да си прави шега с бедния, защото не разбира неговия свят, не осъзнава болката му.

В такива условия на тежък труд, на изоставеност, на невъзможност селската общност да се впише в обществото или в природата, празникът се оказва непълноценен или дори неосъществим.

Празникът няма как да бъде основополагащо събитие в художествената проза най-малкото поради това, че той „изглажда“ конфликтите, обединява хората. Но при тримата белетристи много често дори отделните негови елементи (песни, хора, смях, нови дрехи, цветя, приповдигнато настроение) не са в синхрон с цялостното поведение на героите или със ситуацията.

От друга страна, показателна е и типологията на празниците. И при тримата писатели липсва отбелязването на официални дати. Действително, в края на XIX и до средата на XX в. не е валидно сегашното разделение между национален и официални празници. Тогава са се чествали например именните и рождените дни на Фердинанд и Борис Трети, както и годишнините от възкачването им на престола. Отбелязването на тези дати обаче не е отразено в разглежданите разкази. В тях човекът е затворен или в своя свят, или в селото, или в християнската общност (която е отново селският свят). Йовков създава свят извън класовото и етническото разделение. В цялото му творчество има може би само един случай, когато етносът определя поведението на героите – воеводите, които остават с Индже закрилника, са само с български имена. Едва ли има друг случай, в който принадлежността на героя към определена група не определя неговия светоглед. Добротворството не се влияе от никакви разлики, издига човека над тях. Затова и Серафим няма ясна социална принадлежност – действията му не трябва да бъдат измерени с понятията на селския или градския морал. Но обединяването на хората около доброто и красотата присъства явно само в авторовата интенция – и затова няма празник, който да подчертае значението на тези категории. В „Срещу Нова година“ има такъв опит – да се организира новогодишно тържество на фронта, но то се прекъсва – войниците трябва да се предислоцират.

Тримата белетристи се ориентират преди всичко към религиозните празници, които по своя характер са и общоселски – храмовите праз-

ници, неделният ден. От личните празнични дни основен е сватбата. Показателно е, че при Чудомир тъжните ритуали на погребението са изместени от желанието на градските гости да разнообразят деня си, да хапнат, да се повеселят. Пийналите познати на покойния – и селяните, и гражданите – спокойно пеят една след друга „Вечная памет“, „Мила родино“ и любовна песен. „Ммммногo весело беше!“ – това е обобщението на един от ръководството на подофицерското дружество за погребението („На погребение“).

Отбелязването на религиозните празници само в единични случаи е свързано с религиозни обреди – напр. молебенът за дъжд в повестта „Земя“ на Елин Пелин.

В зависимост от това на кого са посветени религиозните празници, Православната църква ги разделя на господски, богородични и светийски. „Християнските празници имат тройно значение: религиозно, обществено и антропологично. Религиозно, защото са повод за извършване на богослужение, за размисъл върху словото Божие и за участие в тайнствата и обредите. Обществено, защото чрез обща молитва у християните се култивира и осъзнава значението на тяхното равенство и единство, а чрез празнична почивка им се дава възможност да вършат благотворителност и да проявяват алтруизъм. Антропологично, защото предоставят на хората възможност за телесна почивка и духовен размисъл, откъсват ги от земното и им дават възможност да осъзнаят своята духовна същност.“¹

В разгледаните разкази празниците, свързани с Христос, или отсъстват, или събитията влизат в противоречие с тяхната същност. Албена на Йовков е съучастница в убийството на съпруга си по време на Страстната седмица. Монката („Спасова могила“, Елин Пелин) умира преди Възнесение Господне, без да е получил изцеление. В „Занемелите камбани“ Елин Пелин представя само подготовката за празника.

В дните на различните светци героите и на тримата писатели се интересуват от светските, а не от светите дела. Денят на св. св. Константин и Елена не води героите от „Другоселец“ до богочестиви мисли и доброта. Точно този от селяните, който знае какъв е поводът за църковния празник, призовава към насилие. Християнската проповед за смирение, за прощаване остава в някакво друго измерение. Политическите пристрастия поражда не просто разделение, а присмех и отхвърляне на другия, дори той да е съселянин. Подигравките към Драган, а и неговата реакция след изборната загуба показват разделения в селската общност, и то когато хората имат двоен повод за радост – очакваната богата реколта и християнския празник. Съчувствието към ближния се проявява за първи път от пияния Торашко, сякаш единствено алкохолът може да приобщи хората. Затова и целувката на Торашко е опреде-

¹ <http://pravoslavieto.org/praznici.html>. „Църковни празници“. Достъп: 22.11.2017 г.

лена като предателство. Другоселецът е възприет като враг и ако има съчувствие към него, то е временно и непълноценно.

Понякога сакралният смисъл на религиозните празници е отхвърлен и принизен. Много често, особено при Елин Пелин, действието се извършва в „света неделя“. Но в този ден основното не е светата литургия, а почивката, разтоварването от тежобите на делника. Това не е свят ден, защото в него се проявяват противоречията и конфликтите в село („Вдовец“). Това не позволява празнуването да се обвърже с религиозни обреди и действия. А и в някои случаи самите свещеници при Елин Пелин и Чудомир са принизени и иронизирани.

В повечето разкази почивният ден изважда на преден план „телесната почивка“, отказът от всекидневни дейности и грижи. Празникът не се проявява в молитва, в извършване на богоугодни дейности, а в пиене и веселба. Богатата празнична трапеза, по-свободното поведение, веселието са естествена част от празника независимо от неговата типология. Но в разгледаните текстове героите извършват предимно тези действия, като остават встрани от религиозния ритуал. Това определя и тяхното поведение, и пространството на художественото действие. Кръщаването на детето не се възприема като врата към царството на Исус, нито като връзка чрез името с някой небесен покровител. Близките са разделени за името на детето поради чисто егоистични причини – всяка от бабите иска продължаване на паметта само за своя род. Бащата – младши подофицер, внася казармени порядки в този ден, с което изцяло опорочава сакралното му значение. В резултат на всичко това празникът няма как да се състои, а редът в семейството е нарушен („Кръщение“ на Чудомир).

Този разказ е един от малкото случаи, в който празничното действие е свързано с дома. В огромна част от разказите и на тримата белетристи празникът или неговите елементи са ситуирани в кръчмата.

За българското село и малкото градче кръчмата е основното място за почивка заедно с други хора и за обсъждане на проблемите на общността. Тя може да се възприема като антипод на мегдана/площада по няколко показателя. „Отпускането“ в кръчмата е свързано с консумацията на алкохол, следователно с премахването на задръжките, и то по един „външен“ начин – чрез въздействието на спирта, което трудно може да бъде контролирано. Празнуването в кръчмата не може да бъде подложено на регулация, както става с всеки празник. Това е една от причините празникът, осъществяван в кръчмата, както и неговите елементи, да загубят част от смисъла си и да се трансформират. Така кръчмата може да се види като главна опозиция на църквата. „Църковният храм е посветен на високи, духовни събирания на хората, а проповедите от амвона и църковната литература [...] по правило осъждат кръчмите и кафенетата. Следи от това демонизиране на кръчмата (а донякъде и на кафенето) са живи и днес“ (Аретов 2011) [1].

Явно е, че в кръчмата ще има веселие, но то само външно ще се родее с празничната веселба. „Настъпи зимата. [...] Работата беше малко, търсеха се повече развлечения. Младите прекарваха до зори по седенките, по-старите – в кръчмата. [...] Всеки ден сега, както и по-рано, ставаха веселби в кръчмата на Къня. Почваха се все случайно, без някой особен повод. [...] Това беше непрекъснато пиянство, придружено често с крамоли и побоища.“ („Жетварят“, Йовков)

В „Летен ден“ на Елин Пелин отделните елементи на празника (песента, свирнята, ръченицата, пиенето) организират личното свободно време на няколко селяни. Но това лично време влиза в сериозен конфликт с времето на общността – жътвата изисква всички да са на полето. Темпоралната неадекватност на веселието води до отчуждение – от семейството и от труда. Близост липсва и между самите пиещи – подигравките към Дядката и към Марко са несъвместими с която и да е празнична атмосфера, дори и с почивката.

В селската белетристика българинът предпочита да се весели диво, до полуда, а не да празнува. Дали защото селяните, възприемайки се като жертва на природата, на държавата, на богатите, са бунтари по душа и не могат да се впишат в строгия регламент на празника? Или защото са прекомерно обвързани с делника, с всекидневната борба за хляба? Но факт е, че в почти всички случаи празничното действие не остава единствено в сферата на сакралното – налице е едно непрекъснато припокриване между религиозно и лично, между духовно и материално, между бит и празник.

Това размиване води до неочаквани на пръв поглед последици. Празникът се обвързва с разрушаването и смъртта. Индже е убит в празничен ден – когато е посрещнат от камбанен звън, когато „е весел и чиста е всяка помисъл у него“. В деня на св. Константин и Елена, който обединява почитта към християнските светци и езическата възхвала на огъня, другоселецът остава сам със своята болка. На сватбата на Тиха плачат дори тези, които не знаят що е сълза през живота си, а сватбата на Василена завършва с раздяла и болката на Аго.

В „Дядо Видьо“ (Чудомир) старецът работи в едно къоше на кръчмата – работи независимо от ставащото около него. Бедността го принуждава да се грижи сам за петте си деца, „все болни и недъгави“. Когато заспи, мъничък и сухичък, подгънал кожуха около себе си, той прилича „повече на покрита за затопляне тенджерата с мляко за квасене, отколкото на спящ човек“. На Ивановден – храмовия празник на селото – в кръчмата започва луда веселба. Дядо Видьо е болен и е свит на топка в ъгъла си. Руси Гъбаря, който води хорото, го мята на рамото си, както е увит в кожуха, и продължава да играе. Всъщност и останалите, и той самият подскача „като луд“ на едно място, тъй като всички са се хванали на хорото и няма празно пространство. Когато след известно време го оставя на мястото му, старецът е починал. Така в един съвсем

кратък отрязък от селското време се съчетават напълно противоположни елементи – труд, празник, веселба, смърт. Смесването им води до немислими и парадоксални ситуации, предвещава хаос.

Подобни парадоксални ситуации възникват и когато човек не осъзнава значението на отделните празнични елементи, когато се ръководи само от външните им проявления. Това се забелязва най-пълно в разказите на Чудомир. В „Паметник“ има само едно изречение за тържеството по случай откриването на паметника на загиналите във войните: „Осветихме, както си му е ред, една неделя паметника, пореваха жените, почерпиха се мъжете и всяко чудо за три дни.“ За разказа е по-важно изграждането на паметника и трансформирането на символиката му. На монумента има войник с пушка, която е направена от некачествен материал и скоро се разпада. Кметът взема Соломоново решение – през деня в ръцете на статуята е пушката на пазача, а нощем той уж обикаля с нея селото, всъщност спи „като буба в чергите“. Резултатът: „Той обезоръжен, значи, войникът от паметника, и ний тъй сме си останали на произволие и няма кой да ни пази ни от външни, ни от вътрешни врагове“. Подменената пушка обединява символиката и всекидневието и така обезсмисля и едното, и другото.

В „Знамето“ героинята – възрастна жена, живееща сама, е впечатлена, че на погребението на Стойчо налбантина, „нищо и никакъв човек“, ще носят знамето на читалището, защото е негов член. Вексилологията утвърждава, че байракът е уникален символ, който трябва да се изважда само при изключително тържествени случаи. Общностното знаме подчертава връзката между членовете на дадена група и ги издига над останалите. Едва в края на живота си героинята иска да бъде част от някаква общност, като тази принадлежност да бъде оповестена само в един момент – на погребението ѝ. Тя не осъзнава, че знамето като символ преминава през времето, че обединява не само хора, но и поколения, и епохи. За нея присъединяването към читалищната група има само материално изражение – двата лева членски внос.

В двата разказа празничността е изтласкана на заден план. Причината за това е и сказовото повествование в „Знамето“, което не допуска детайлно отражение на действителността. Празникът няма как да бъде пълноценен, тъй като героите не могат да излязат извън всекидневието си.

Разбира се, има случаи, в които празникът отчасти или напълно реализира функциите си – да обединява хората около определена ценност, да подчертава принадлежността им към дадена група. Съпоставката между три разказа на тримата писатели ще очертае измеренията на успешния и на неуспешния празник, като открие причините не само в различния художествен подход, но и в различната топология на общността. Подходящи са такива творби, в които празникът е център на художественото действие. Такива са „Ветрената мелница“ на Елин Пелин, „Последна радост“ на Йовков и „Имен ден“ на Чудомир.

„Ветрената мелница“ е едно от Елин-Пелиновите произведения, които показват три различни типа отношения между индивида и общността в празничния ден. В „Занемелите камбани“ празникът помага на отец Йоаким да „настрои“ своите представи за праведно и грешно и спрямо човешкия, и спрямо Божия морал. В повестта „Земя“ молебният и хорото задоволяват егоистичните потребности на Иван – той не успява чрез празника да се впише в общността, което води до гибелта му. Във „Ветрената мелница“ е налице пълна хармония между човека и останалите и това му дава възможност не само да оцелее, но и да постигне щастието си.

На пръв поглед в разказа присъства известно смесване на делнично и празнично, както и нарушаване на обичаите при годяването и сватбата. Творбата започва с апотеоз на труда, продължава с общоселското веселие, за да завърши със събирането на Лазар и Христина. И тук селянинът е жертва – на сушата, която като че ли няма край. Дъбака и дядо Корчан се борят срещу неблагоприятията с неизтощимата си енергия и изобретателните си планове. За тях е важен не крайният резултат от усилията, а самият трудов процес. Трудът издига човека над превратностите на света – дори в буквалния смисъл изгражданата постройка е на хълма и от покрива ѝ виждат спасителното облаче над Витоша. Точно на покрива започват закачките между Христина и Дъбака. В противовес на традицията девойката прави първата стъпка в задявката, отнемайки теслата на Лазар. Без инструмента той ще загуби част от силата си, защото няма да може да се прехранва. Но и друго – пред очите на всички той трябва да прекъсне работата си заради приумиците на една девойка, трябва да я последва долу, където празненството вече е започнало.

Празникът е напълно спонтанен, неочакван, неподготвен. Той е породен от радостта, че краят на сушата ще даде възможност на хората да видят резултата от труда си, но не съдържа елементи от делника. Разказът ясно обособява както двете пространства – на труда и на празника, така и действията на хората в двата случая. Между преживяванията на Дъбака и Христина, от една страна, и на останалите селяни, от друга, няма никакъв конфликт или противопоставяне. Селяните не просто наблюдават закачките между двамата, а и ги подклаждат с добронамерените си шеговити забележки. И всъщност точно думите на съселяните насочват вниманието на Дъбака към красотата на Христина, незабелязана като че ли досега от него. Така съвсем естествено задявките се преместват от строежа на хорото. Тук те губят чисто личния си характер и се вписват в общоселския празник – Лазар и Христина започват надиграване пред погледа на всички, в което залагат всичко, което имат. Ако Лазар загуби, ще даде наниз жълтици, ако Христина загуби – ще му пристане. Селяните са и зрители, и съдии – облогът е сключен пред очите на всички. Допускайки надиграването, общността

утвърждава, че силите на двамата са изравнени (и двамата са добри игралици). Така Лазар губи преимуществото, породено от умението му да строи, което има в другото, делничното измерение на света. Но в патриархалния свят мъжката сила е неоспорима – в играта Лазар успява да „подчини“ уменията на Христина, да я победи. Така празникът възстановява статуквото – жената няма как да „отнеме“ дори част от мъжката сила; единствено в полето на шегата може да доминира над него.

Финалната усмивка на дядо Корчан – дядото на Христина, е и благослов за бъдещото семейство, и утвърждаване на хармонията както между младите, така и между тях и общността.

В Йовковия разказ „Последна радост“ на пръв поглед се реализира основната функция на празника – той пречиства и хората, и природата, уеднаквява елементите на космоса, създава различно, приповдигнато настроение. Всеки иска да навакса това, което е изпуснал в делника, отваря сърцето си, възвръща добротата си. Но цялостната разлика между двата отрязъка на човешко време лишава празника от възможността да подготви хората за делничния ден, да поддържа ритъма на съществуването. Оказва се, че животът в малкото градче е разделен на два повтарящи се етапа, между които обаче липсва размяна на информация – осъзнатото в единия етап не преминава в другия. Повтаряемостта на едни и същи елементи превръща действието в рутина, приравнява го на обикновен ден, но с веселие и нови премени, обезсмисля го. Празничните дни не могат да се различат един от друг, превръщат се в една протяжна поредица. В „Последна радост“ не се уточнява видът на празника – църковен ли е, граждански ли е, или просто това е почивният ден. Явно значение има не движещата сила на празнуването, а самото празненство, откъсването от делника. Но в такъв случай липсва целта на празника, той се профанизира и не оставя значим белег в съзнанието на общността.

Празникът в „Последна радост“ има своя ритуал, който е ситуиран и в пространството – от дома през шосето до бирарията. Във всеки от тези етапи човек извършва регламентирани дейности в определен кръг от хора. Център на двата обществени етапа на празника е Люцкан със своите цветя. „Простодушният, наивен и глуповат“ герой предизвиква преди всичко забавление и шегги. Умението му да „докара усмивка и на най-начумереното лице, да развесели и смекчи и най-мрачната душа“ е плод на „тишината и блаженството на душата му“. Спокойствието му идва от необвързаността с делничните грижи, от присъствието му в един друг свят – на поезията, любовта и цветята. В празничен ден той изоставя функцията си на Шут и се превръща, поне на пръв поглед, в Жрец – този, който ще изведе хората от преходността на делника, ще открие забравените стойности в живота им. Неслучайно празничният ден е немислим без Люцкан. Независимо дали на шосето, или в бирарията, неговото присъствие осмисля празненството. От една страна, го

викат, за да се посмеят на думите му, които назовават чувства, дълбоко заровени в душите. Но от друга страна, хората действително се преобрязват: Цветята и най-вече думите на Люцкан възвръщат, макар и за кратко, пламъчето на любовта.

Празникът, естествено, има и край, но той е необичаен, немислим за истинския празник:

„Разгален от голямото внимание, с което преди малко беше окръжен, Люцкан искаше да се държи към младите хора високомерно и гордо, но това, вместо да ги украти, още повече ги настървяваше. Те пощуряваха, дърпаха полите на редингота му, удряха с юмруци бомбето му и го докарваха чак до ушите му, или пък просто го тръшкаха в земята, за да видели, както казваха, празник ли е утре, или делник. Работата стигаше до кавга, от която, разбира се, пострадваше пак Люцкан: обиден и разплакан, той се изскубваше из ръцете на мъчителите си с изпомачкано бомбе и разкъсан редингот ...“

Люцкан може да изпълнява ролята на Жрец само временно и непълноценно. Той е авторитетът по отношение на цветята и тяхното значение. Но не е пълноправен член на общността; има недостатъци, които пораждаат присмех; не може да създаде хармония в града. Нещо повече – знанията, които има за символното значение на цветята, му са „диктувани“ от инженера и това е обществена тайна. Така Люцкан се явява марионетка без собствена воля и възможност да припомня и утвърждава статуквото, без възможност да осъществява връзката между два свята. Поради тази причина младежите изземват функцията му – след като мнимият жрец не може да бъде на висота, ще се превърне само в „пособие“ за гадаене.

Насилието над Люцкан в края на празника няма нищо общо с жертвоприношението. Според Жигулски в много празнични обреди могат да се открият символни образи на насилие, жестокост и убийство, но спрямо имитация на жертва (Жигулски 1989: 67–75) [3]. Люцкан обаче не е имитация, а истинска жертва; насилието над него не е ритуално и символно, а действително. И действията на насилниците, и страданието на цветаря са лишени от амбивалентност (по Бахтин): развенчаването на мнимия Жрец не води до появата на истинския; старото не умира, новото не се ражда. Общността не допуска някой да се издигне над нея, да я поучава, да я води. Такъв човек е поставян в полето на присмеха, подигравката, отхвърлянето. „Мястото на този смешник – казват младежите – е долу, на земята, в праха. Развесели ни, поговори ни за любов – стига!“ Тези думи не са изказани, но прозират в поведението на насилниците. Кризата в празника е породена от „криза в ценностната система, пренебрегване и negliжиране на трайно установени ценности в социалното и личното пространство“ (Кабакчиева 2014: 64) [4].

Завършекът на празника е напълно логичен. Общността не може да излъчи Жрец, който да осъществи досега със стойностното, вечното.

Както не може да излъчи и Господар, и Съдия, и Герой (вж. Стоянов 2016: 509–519) [6]. И съвсем естествено е, че такава общност ще бъде жертва, че няма да спре истинската война и ще бъде пометена от нея.

„Имен ден“ на Чудомир се съсредоточава върху подготовката за именния ден на героя и на съпругата му. Тя продължава седем дни, но разказът не заявява директно защо е толкова важна. Само отделни детайли показват, че обществото оказва своеобразен натиск, че изисква такава сериозна подготовка: „... понеже някои съседки обичаха да надничат навред, подредиха скрина и гардероба, свалиха от окачалката старите панталони, каскета на баща си и вехтата кърпа за лице и ги занесоха на тавана“. В градчето празникът изисква да се покаже всичко пред всички, т.е. е един вид ежегоден „изпит“, за да не бъде човек одумван и злепоставян. А това „всичко“, което трябва да се покаже, е действително много – обхваща всеки предмет и всяка педя в къщата. Подготовката постепенно затъва в битови детайли, в подробности, които изцяло изчерпват силите на семейството. Битовизмите обвързват здраво героите към всекидневието и свеждат действията им единствено до почистване и подреждане. Но явно това подреждане не е редовно, щом като не може да се вмести в цяла седмица. Те не просто не могат да се подготвят, а започват да се оплитат в ритуала на празника – стрина Мита ту смесва евтините и скъпите бонбони, ту ги разделя, за да черпи според гостите. Явно празникът няма да уеднакви хората, а ще запази различното им положение в обществото.

Семейството участва организирано, сплотено в подготовката на празника, но не постига целта си – не успява да подреди дома. Докато слага корнизата, Бай Митя пада върху саксиите, едната му дъщеря си убожда лошо пръста, а съпругата му се схваща от работа. В крайна сметка слагат обява, че няма да приемат гости, а на другия ден ги глобват, защото не са обгербвали обявлението.

Причината за несъстоялия се празник е в невъзможността на героите да създадат специална атмосфера, в обременеността им с детайлите на всекидневието, с неизпълнимото им желание да надскочат същността си. Има и нещо друго, което е само загатнато – бай Митя е построил дома си на „заграбено място“. Един художествен детайл, две думи само, но поставят много съществен въпрос – възможно ли е вписването в обществото, ако моралът не е спасен...

Колкото и да са специфични художествените светове на тримата писатели, те ясно очертават контурите на истинския празник и на местата на индивида и общността в него.

За да изпълни празникът функциите си, е необходимо да има хармония в общността и вътре в човека. Елин-Пелиновото село е място на страдание и болка, но героите му са сплотени и отклоненията на някои от нормата са плод на личните им недостатъци, на собствената им неспособност да се впишат в обществото и в природата. Йовковите

герои се стремят към красотата и доброто, но това е цел, продиктувана от авторската интенция. Липсата на социални, етнически, верски различия не съгражда щастливо общество, защото е наложена „отвън“, от автора. Отделният индивид може да постигне хармонията, но ако обществото е болно, ще забрави стойностното и вечното.

Празникът ще бъде ефективен, когато е изпълнен с дейности, различни от делничните, когато човек премине в пространство и време, различни от всекидневните.

В противен случай ще бъде като в „По жътва“ на Елин Пелин – „тъжен празник“...

Литература

- [1] Аретов 2011: Аретов, Н. Кафенета, кръчми, салони и ханове в българската литература от втората половина на XIX в. // <https://aretov.queenmab.eu/archives/revival/100-coffee-houses-and-taverns.html>. Достъп: 13.01.2017 г.
- [2] Бахтин 1978: Бахтин, М. *Творчеството на Франсоа Рабле и народната култура на Ренесанса и Средновековието*. София, „Наука и изкуство“, 1978.
- [3] Жигулски 1989: Жигулски, К. *Празник и култура*. София, „Партиздат“, 1989.
- [4] Кабакчиева 2014: Кабакчиева, Д. *Празниците в общността – артефакти на социалната комуникация*. Шумен: УИ „Епископ Константин Преславски“, 2014.
- [5] Мизов 1980: Мизов, Н. *Празници, обреди, ритуали*. София, „Наука и изкуство“, 1980.
- [6] Стоянов 2016: Стоянов, В. Нереализираният празник в „Последна радост“. // *Български език и литература*, 2016, с. 509–519.
- [7] Шейтанов 1933: Шейтанов, Н. *Духът на отрицание у българина*. В: *Защо сме такива*. София, „Просвета“, 1994.

